

DOI <https://doi.org/10.51647/kelm.2021.5.1.5>

ПОДЕЈЃИ ДО БАДАНИА ВСПАРЦИА ПСИХОЛОГИЧНОГО РОДИН МАЈАЧЫХ ДИТЕЙ З ВАДАМИ РОЗВОЈОВЫМИ

Olha Rebrova

*aspirant Instytutu Pedagogiki Specjalnej i Psychologii imienia Mykoły Jarmaczhenki
Narodowej Akademii Nauk Prawnych Ukrainy (Kijów, Ukraina)*

ORCID ID: 0000-0001-9540-7556

e-mail: alimp.kharkov@gmail.com

Adnotacja. W artykule dokonano przeglądu teoretycznych podejść do badania wsparcia psychologicznego rodzin mających dzieci z zaburzeniami rozwojowymi. Przeanalizowano cechy charakterystyczne dla rodziców, które wychowują dzieci o specjalnych potrzebach edukacyjnych. Ustalono, że jednym z głównych sposobów pomocy psychologicznej dla rodziców wychowujących dzieci z wadami rozwojowymi jest wsparcie psychologiczne. Podano autorską definicję pojęcia wsparcia psychologicznego dla rodzin, które mają dziecko ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi – jest to metoda aktywnego, zintegrowanego, dynamicznego wpływu na rozwój jednostek w celu terminowego określenia zaburzeń behawioralnych i osobistych u dziecka oraz zapewnienia systemowej pomocy dziecku i jego rodzicom.

Ustalono, że wsparcie psychologiczne rodzin wychowujących dziecko o specjalnych potrzebach edukacyjnych jest wieloaspektowym połączeniem różnych metod pracy diagnostycznej, korekcyjnej i terapeutycznej z dziećmi i rodzicami; technologia systemowa, odpowiednia kultura zapewniania wsparcia i pomocy dziecku i rodzinie w celu rozwiązania problemów rozwoju osobistego, komunikacji interpersonalnej, socjalizacji i integracji.

Słowa kluczowe: wsparcie psychologiczne, rodzina, model, dzieci z wadami rozwojowymi, psychoterapia, poradnictwo psychologiczne.

APPROACHES TO THE STUDY OF PSYCHOLOGICAL SUPPORT OF FAMILIES WHO HAVE CHILDREN WITH DEVELOPMENTAL DISABILITIES

Olha Rebrova

*Postgraduate Student at the Institute of Special Pedagogy and Psychology of Mykola Yarmachenko
of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine)*

ORCID ID: 0000-0001-9540-7556

e-mail: alimp.kharkov@gmail.com

Abstract. The article considers theoretical approaches to the study of psychological support of families with children with disabilities. The peculiarities of parents raising children with special educational needs are analyzed. It is determined that one of the main ways of psychological assistance to parents raising children with disabilities is psychological support. The author's definition of the concept of psychological support of families with a child with special educational needs is a method of active, comprehensive, dynamic influence on the development of individuals to timely identify behavioral and personality disorders in children and provide systematic assistance to children and their parents.

It is determined that the psychological support of families raising a child with special educational needs is a multifaceted combination of different methods of diagnostic, corrective and therapeutic work with children and parents; system technology, appropriate culture to provide support and assistance to the child and family in order to solve problems of personal development, interpersonal communication, socialization and integration.

Key words: psychological support, family, model, children with developmental disabilities, psychotherapy, psychological counseling.

ПІДХОДИ ДО ВИВЧЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНОГО СУПРОВОДУ РОДИН, ЯКІ МАЮТЬ ДІТЕЙ З ВАДАМИ РОЗВИТКУ

Ольга Реброва

аспірантка

*Інституту спеціальної педагогіки та психології імені Миколи Ярмаченка
Національної академії правових наук України (Київ, Україна)*

ORCID ID: 0000-0001-9540-7556

e-mail: alimp.kharkov@gmail.com

Анотація. У статті розглянуто теоретичні підходи до вивчення психологічного супроводу родин, які мають дітей з вадами розвитку. Проаналізовано характерні для батьків особливості, які виховують дітей з особливими освітніми потребами. Визначено, що одним із основним шляхів психологічної допомоги батькам, які виховують

дітей з вадами розвитку, є психологічний супровід. Надано авторське визначення поняття психологічного супроводу родини, які мають дитину з особливими освітніми потребами, – це метод активного, комплексного, динамічного впливу на розвиток індивідів для своєчасного визначення поведінкових та особистісних порушень у дитини й забезпечення системної допомоги дитині та її батькам.

Визначено, що психологічний супровід родин, що виховують дитину з особливими освітніми потребами, – багатоаспектне поєднання різних методів діагностичної, корекційної та терапевтичної роботи з дітьми і батьками; системна технологія, належна культура щодо забезпечення підтримки й допомоги дитині та родині з метою розв'язання завдань особистісного розвитку, міжособистісної комунікації, соціалізації та інтеграції.

Ключові слова: психологічний супровід, родина, модель, діти з вадами розвитку, психотерапія, психологічне консультування.

Вступ. Родина – це соціальна група, до якої включено жінку, чоловіка, їхніх дітей, які живуть разом. За допомогою мікроклімату в родині закладаються морально-ціннісні якості особистості, ставлення до навколишніх людей, уявлення про особливості міжособистісних зв'язків. У наукових психологічних значна кількість учених акцентує увагу на вивченні впливу сімейного фактора щодо розвитку дитини з особливими освітніми потребами. Доведено, що високий рівень неблагополуччя в родині призводить до прояву значних порушень стосовного особистісного розвитку дитини з проблемами розвитку, а саме: виникнення тривоги, низького рівня самооцінки, підвищеної емотивності, амбівалентності емоційних проявів, прояву патологічної поведінки (наприклад, суїцидальні думки, депресія, фобії), значного відсотка конфліктності, що зумовлює порушення в міжособистісному спілкуванні й соціальній адаптації (С. Забрамна, І. Левченко, Е. Леонгард, Н. Мазурова, Г. Мішина, Е. Мاستюкова, Л. Солнцева, В. Ткачова та ін.).

Крім того, наявні наукові положення, рекомендації, які надаються батькам стосовно роботи з дитиною, не дають значної результативності. Основною причиною є те, що взагалі не акцентується увага на психологічних особливостях батьків, які виникають у зв'язку з народженням дитини з особливими освітніми потребами. Основне завдання психолога під час роботи з родиною, яка виховує таку дитину, – це допомогти їй чітко окреслити реальну перспективу розвитку власної дитини, з'ясувати проблеми соціального розвитку, які можуть виникати відповідно до певного віку, здійснювати відповідний корекційний вплив, що допоможе покращити розвиток дитини в майбутньому. А це можливо в разі використання психологічного супроводу.

Таким чином, актуальним є детальний аналіз застосування психологічного супроводу під час роботи з батьками, які мають дітей з особливими освітніми потребами.

Основна частина. У результаті гуманізації, що постає перед сучасним суспільством, актуалізують дослідження сучасних підходів щодо психологічного супроводу батьків, які мають дітей з вадами розвитку.

Основним зі шляхів психологічної допомоги батькам, які виховують дітей з вадами розвитку, є психологічний супровід. Особливості психологічного супроводу вивчали такі вчені, як Г. Абрамова, І. Баєва, І. Бежа, Е. Зеєра, О. Казакова, І. Мамайчук, Р. Овчарова, В. Пахальяна, О. Романенко, В. Соколова та Ю. Швалба.

Для досягнення мети дослідження використовувався комплекс таких **методів:** теоретичний аналіз, синтез, порівняння й зіставлення основних теоретико-методологічних підходів до вивчення досліджуваної проблематики.

Мета статті – проаналізувати теоретичні підходи до вивчення психологічного супроводу родин, які мають дітей з проблемами розвитку.

Результати та їх обговорення. Для батьків, які виховують дітей з особливими освітніми потребами, характерні деякі особливості. Значна кількість батьків проявляє специфічне ставлення до власної дитини, що пов'язане зі страхом за її фізичне та моральне здоров'я. У таких батьків простежуються інфантильні вимоги до своєї дитини, усі їхні зусилля спрямовані на збереження її здоров'я (Заболотна, Зінченко, Комарова, Романова, 2007: 71).

Аналізуючи наукові положення В. Ткачової, необхідно зазначити, що близько половини батьків не мають мотивації прийняття порушень у розвитку дитини (Ткачова, 1999). Крім того, потреба в прийнятті порушення поєднана з іншою потребою, а саме любити власну дитину незалежно від усіх складнощів, які можуть у неї виникати, але зауважимо, що відсутність окресленої потреби призводить до явного чи прихованого неприйняття дитини. У зв'язку з цим виникають смислові перешкоди між батьками та спеціалістами, що в результаті не може налагодити результативну комунікацію та співпрацю на користь їхньої дитини. Негативне ставлення батьків до спеціалістів, що часто простежується під час проведення діагностичного обстеження їхньої дитини, зумовлено насамперед прихованим емоційним її неприйняттям. На цій проблемі концентрують увагу в наукових дослідженнях такі вчені, як І. Ілляшенко й Т. Жук (Ілляшенко, Жук, 2019).

Також необхідно зазначити, що емоційне ставлення до дитини прямо має зв'язок зі стилем виховання в родині. Визначено, що домінуючим стилем виховання дітей з проблемами розвитку є гіперопіка, яка залежить від виявлених порушень у дитини й від певної атмосфери та клімату в родині (Ілляшенко, Жук, 2019).

Тому головною метою психологічного дослідження родин є визначення причин, які заважають усебічному розвитку дитини з особливими освітніми потребами та порушують життєдіяльність усередині родини.

У зв'язку з цим необхідно організовувати та здійснювати психологічний супровід родин, які виховують дітей з проблемами розвитку.

У результаті гуманізації, що постає перед сучасним суспільством, актуалізують дослідження сучасних підходів до психологічного супроводу батьків, які мають дітей з вадами розвитку.

Основним зі шляхів психологічної допомоги батькам, які виховують дітей з вадами розвитку, є психологічний супровід. Ідеологію та особливості психологічного супроводу вивчали такі вчені, як І. Баєва, Г. Бардієр, О. Казакова, В. Мухівна.

Зауважимо, що сьогодні вченими стосовно надання психологічної допомоги родині, яка має дитину з особливими освітніми потребами, виділено діагностичну та психологічну модель (Рябовол, 2013: 346).

Розглядаючи діагностичну модель, необхідно зазначити, що вона спрямована на дослідження емоційного стану батьків і характерних для них особистісно-психологічних властивостей, практичного досвіду членів родини розв'язання проблемної ситуації, яка призвела до стресу. Сформований висновок, який побудовано на основі діагностичної моделі, може стати основою для схвалення організаційних рішень і реалізації психологічної допомоги батькам, які виховують дітей з проблеми розвитку.

Вивчаючи психологічну модель, зауважимо, що вона реалізується в тому випадку, коли основні причини труднощів стосуються особистісних якостей батьків. На основі цього реалізація психологічної допомоги таким родинам здійснюється передусім на визначенні основних проблем її життєвого функціонування та взаємодії з навколишнім оточенням. Наступним кроком є проведення детального аналізу ситуації всередині родини, тобто їхніх взаємин і комунікації. Ключовим у цьому аспекті є подолання перешкод під час комунікації й визначення основних причин їх порушень. Зауважимо, що психологічна модель спрямована на розвиток соціально-психологічної компетентності та належного мислення. На основі отриманих даних щодо родин, які мають дитину з особливими освітніми потребами, створюється відповідна програма психологічного супроводу (Витакер, 2005).

Основні рамки структури психологічної моделі допомоги батькам, які виховують дитину з вадами розвитку, збагачують моделі психологічного консультування та психотерапії родин, які належать до різних теоретичних і методологічних шкіл, концептуальні моделі яких ми використали для забезпечення психологічного супроводу.

Насамперед головною в дослідженні є системна модель психологічного консультування та психотерапії, а її ядром є загальна теорія систем. Як зазначає основоположник цієї моделі вчений Л. Берталанфі, у родинній системі існують підсистеми, а саме: подружжя, батьківська та сиблінгова. Усі зміни, які здійснюються в цих підсистемах, чинитимуть значний вплив на всі підсистеми в цілому.

Основним завданням практичного психолога є з'ясування, існування якої із субсистем мало порушення. У зв'язку з цим необхідно проводити роботу з родиною як системою.

Психологічна модель під час проведення роботи з родинною застосовує положення психоаналізу, головною її метою є допомогти батькам, які мають дітей з особливими освітніми потребами, чітко зрозуміти реальну причину переживань, які знаходяться на несвідомому рівні, і зробити їх усвідомленими з метою здійснення контролю.

Аналізуючи теорії об'єктних відносин учених О. Кернберга, М. Кляйн і Г. Когута, зауважимо, що вони вказують про важливість для особистісного становлення ранніх взаємин між дитиною та визначеними нею об'єктами любові, насамперед ця роль належить матері, яка доглядає дитину та проявляє значну турботу про дитину. Природа означених об'єктних взаємин дає стимул щодо адекватного розвитку особистості, а будь-які порушення зумовлюють виникнення проблем, що призводять до низького рівня самооцінки, ускладнень під час міжособистісної комунікації (Александров, 2004, Карабанова, 2013).

Розглядаючи психологічну модель консультування родин і психотерапії, яка заснована на трансактному аналізі Е. Берна, зазначимо, що в неї приділяється увага кожному індивіду в родині. Головним завданням цієї психологічної моделі є навчання батьків застосування компромісів у різних соціальних сферах на основі позиції «Дорослого». У зв'язку з цим члени родини мають знати змістовність трансактного аналізу в процесі вивчення власної моделі поведінки та взаємин усередині родині, уміти будувати належне спілкування. Крім того, батьки мають чітко усвідомити, що на поведінку дитини впливають взаємини між подружжям і батьками та їхньою дитиною (Гречко, 2006: 247).

Досліджуючи наукові позиції представників феноменологічної психологічної моделі під час проведення сімейного консультування та психотерапії (К. Витакер, Т. Гордон, В. Сатір, Б. Хеллінгер), зазначимо, що кожен із батьків має можливість сприймати і тлумачити свій світ по-своєму, у цьому ракурсі їхнє переживання дійсності називається феноменом, а вивчення того, як вони переживають її, іменується феноменологією. Крім того, феноменологічний підхід акцентує увагу на таких особливостях психічних якостей, які відрізняють особистість від світу тварин, як свідомість, самосвідомість, творчість, можливість планувати та приймати рішення й нести за них відповідальність. У зв'язку з цим такий підхід ще називають гуманістичним.

Іншим важливим аспектом означеного підходу є те, що в кожній особистості є вроджена потреба щодо реалізації свого потенціалу, навіть якщо навколишнє оточення може це блокувати. У зв'язку з цим феноменологія тлумачить цей факт як такий, що будь-яка модель поведінки членів родини має відповідне значення для того, хто її проявляє, при цьому порушення емоційної сфери показують блокування потреби в самоактуалізації та викликані спотворенням сприйняття.

Таким чином, можемо зробити висновок, що структура психологічного супроводу включає різні моделі та підходи відповідно до травматичних факторів і створює відповідну систему фокусів з метою надання допомоги родинам на рівні психодіагностики, психоедукації, психологічного консультування та психотерапії.

У рамках означених підходів потрібно сформулювати комплексне уявлення стосовно основних аспектів і важливі зв'язки у сфері вивчення структури психологічного супроводу батьків, які мають дитину з особливими освітніми потребами.

На основі проведеного аналізу наукових джерел визначено головні фокуси психологічного супроводу під час роботи з батьками, де одні передбачають роботу з батьківською підсистемою, а інші – зі шлюбною підсистемою родин як системи.

Психологічний супровід родин, які мають дитину з особливими освітніми потребами, на наш погляд, є методом активного, комплексного, динамічного впливу на розвиток індивідів для своєчасного визначення поведінкових та особистісних порушень у дитини й забезпечення системної допомоги дитині та її батькам. На основі цього психологічний супровід родин, які виховують дитину з проблемами розвитку, передбачає надання різносторонньої допомоги, а саме: проведення психологічної діагностики дітей для виявлення сильних і слабких ознак розвитку особистості, визначення й розв'язання проблем, що можуть виникати під час соціалізації та інтеграції; крім того, інформування батьків стосовно розвитку дитини з особливими освітніми потребами та їх впливу на подальший розвиток; психологічна підтримка родин і психокорекція сімейних дисфункцій родинної системи, що може реалізовуватися на двох рівнях: шлюбному й батьківському.

Основним завданням психологічного супроводу родин, які виховують дітей з особливими освітніми потребами, передбачено впровадження в дію таких аспектів, а саме: вивчення ключових проблем особистісного розвитку та виховання дитини; визначення порушень в емоційно-вольовій сфері залежно від взаємин із батьками та близькими родичами, допомога дитині та батькам щодо розв'язання важливих завдань виховання й соціалізації, до яких належить розвиток психологічної компетентності батьків та інших близьких родичів; удосконалення системи функціонування родини.

Реалізація психологічного супроводу проводиться на основі таких трьох складників: здійснення психологічної діагностики, психологічної корекції та психологічної терапії дитини та її батьків.

З метою надання успішного психологічного супроводу й ефективної психологічної допомоги родинам, які виховують дітей з особливими освітніми потребами, необхідно використовувати на практиці такі умови: комплексну та цілеспрямовану психологічну підтримку; полісуб'єктність та особистісне спрямування в ситуації розвитку дитини, яка має вади; поєднання психологічного супроводу психічного розвитку дитини з психічним станом батьків; практичну орієнтованість корекційного процесу, де особливою роль відіграють сформовані навички, а саме: навчання, пристосування, самообслуговування, спілкування; цілісність, довготривалість і чіткі етапи проведення корекційної роботи відповідно до різного віку; професійну спеціалізованість супроводу (наприклад, спеціалісти, які проводять психологічну роботу з батьками, повинні мати спеціальну професійну підготовку, володіти знаннями стосовно специфіки становлення особистості з проблемами розвитку); системність психологічного супроводу: поєднання соціальної та психологічної допомоги; диференційованість цього супроводу: система психологічної допомоги батькам і їхнім дітям має реалізувати основні потреби значної частки індивідів, які отримують послуги, незалежно від віку, рівня інтелектуального й загального розвитку, матеріальних здібностей і місця, де вони мешкають.

Крім того, система супроводу має враховувати індивідуальні особливості кожної дитини і стану родини, що її виховує, забезпечувати розвиток особистості дитини, максимально зменшуючи рівень стигматизації; консолідація супроводу; інтегративну орієнтованість психокорекційного процесу разом зі спеціалізованим характером допомоги, що надається; визначальне значення індивідуальних особливостей дитини, особливості функціонування родини й етапу психокорекційної роботи під час здійснення вибору психологічних методик (особистісно орієнтований підхід у наданні допомоги) (Казакова, 1998: 4; Шипшина, 2003).

Висновки. Підсумовуючи, зазначимо, що психологічний супровід родин, що виховують дитину з особливими освітніми потребами, є багатоаспектним поєднанням різних методів діагностичної, корекційної та терапевтичної роботи з дітьми і батьками; системної технології, належної культури щодо забезпечення підтримки й допомоги дитині та родині з метою розв'язання завдань особистісного розвитку, міжособистісної комунікації, соціалізації та інтеграції.

У подальших дослідженнях потрібно зосередити увагу на створенні таких головних напрямів психологічного супроводу, як адекватна мобілізація батьків, оволодіння ними відповідним рівнем соціально-психологічної компетентності в цій сфері, що в подальшому буде забезпечувати оптимізацію психологічного супроводу батьків, які мають дітей з проблемами розвитку.

Список використаних джерел:

1. Александров А.А. Психотерапия. Санкт-Петербург : Питер, 2004. 480 с.
2. Витакер К., Нейпир О. Семья в кризисе: опыт терапии одной семьи, преобразивший всю ее жизнь. Москва : Когито-Центр, 2005. 344 с.
3. Гречко Л.М. Психологічний супровід дітей з вадами психофізичного розвитку в загальноосвітній школі. *Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського державного університету. Серія «Соціально-педагогічна»*. Вип. 6. Кам'янець-Подільський, 2006. С. 247–250.
4. Ілляшенко Т.Д., Жук Т.В. Проблема психолого-педагогічної допомоги батькам, які виховують дітей з особливими освітніми потребами. *Харківський осінній марафон психотехнологій-2019* : тези доповідей. Частина 2. URL: http://lib.iitta.gov.ua/717936/1/%D0%86%D0%BB%D0%BB%D1%8F%D1%88%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE_%D0%96%D1%83%D0%BA_2019_131-135.pdf (дата звернення: 27.09.2010).

5. Казакова Е. Система комплексного сопровождения ребенка: от концепции к практике. *Психолого-педагогическое медико-социальное сопровождение развития ребенка*. Санкт-Петербург : НОН РУ, 1998. С. 4–11.
6. Карабанова О.А., Трофимова О.В. Роль родительской семьи в формировании образа будущей семьи. *Современная российская семья: психологические проблемы и пути их решения*. Астрахань : Изд-во Астраханского университета, 2013. С. 14–21.
7. Організація діяльності громадських організацій, які надають допомогу хворим дітям : методичний посібник / Н. Заболотна, А. Зінченко, Н. Комарова, Н. Романова. Київ, 2007. 92 с. С. 71–73.
8. Рябовол Т.А. Особливості порушень батьківсько-дитячих стосунків та їх зв'язок із психосоматичними розладами. *Проблеми загальної та педагогічної психології* : збірник наукових праць Ін-ту психології ім. Г.С. Костюка НАПН України / за ред. С.Д. Максименка. Київ : ГНОЗІС, 2013. Т. XV. Ч. 4. С. 346–356.
9. Ткачева В.В. Психокоррекционная работа с матерями, воспитывающими детей с отклонениями в развитии : практикум по формированию адекватных отношений. Москва : Гном-Пресс, 1999. 76 с.
10. Шипшина Л. Комплексное сопровождение детей дошкольного возраста с нарушениями психофизического развития. Москва : ГИД, 2003. 240 с.

References:

1. Aleksandrov A. A. (2004) Psihoterapija. [Psychotherapy]. Sankt-Peterburg: Piter. 480 s [in Russian].
2. Vitaker K., Nejpir O. (2005) Sem'ja v krizise: opyt terapii odnoj sem'i, preobrazivshij vsju ee zhizn'. [Family in crisis: a family therapy experience that has transformed her entire life]. M.: Kogito-Tcentr. 344 s [in Russian].
3. Grechko L. M. (2006) Psy'xologichny'j suprovid ditej z vadamy' psy'xofizy`chnogo rozvy'tku v zagal'noosvitnij shkoli. [Psychological support of children with defects of psychophysical development in secondary school]. *Zbirnyk naukovykh prats Kamianets-Podil'skoho derzhavnogo universytetu. Seriya sotsialno-pedahohichna*. Vyp. 6. Kam'ianets-Podil'skyi. P. 247–250 [in Ukrainian].
4. Illiashenko T.D., Zhuk T.V. (2019) Problema psykholoho-pedahohichnoi dopomohy batkam, yaki vykhovuiut ditei z osoblyvymy osvitimny potrebamy. [The problem of psychological and pedagogical assistance to parents raising children with special educational needs]. *Kharkivskiy osinniy marafon psykhotekhnologii 2019 : tezy dopovidei*. Chastyna 2 [in Ukrainian].
5. Kazakova E. (1998) Sistema kompleksnogo soprovozhdeniya rebenka: ot koncepcii k praktike. [System of comprehensive support for a child: from concept to practice]. *Psikhologo-pedagogicheskoe mediko-sotsialnoe soprovozhdenie razvitiia rebenka*. SPb. : NON RU. P. 4–11 [in Russian].
6. Karabanova O. A., Trofimova O. V. (2013) Rol' roditel'skoj sem'i v formirovanii obraza budushhej sem'i. Sovremennaja rossijskaja sem'ja: psihologicheskie problemy i puti ih reshenija. [The role of the parental family in shaping the image of the future family. The modern Russian family: psychological problems and ways to solve them]. Astrakhan: *Izd-vo Astrakhanskogo universiteta*. P. 14–21 [in Russian].
7. Orhanizatsiia diialnosti hromadskykh orhanizatsii, yaki nadaiut dopomohu khvorym ditiam (2007). [Organization of activities of public organizations that provide assistance to sick children]: *metod. posib.* / N. Zabolotna, A. Zinchenko, N. Komarova, N. Romanova. K. P. 71–73 [in Ukrainian].
8. Riabovol T. A. (2013) Osoblyvosti porushen batkivsko-dytiachykh stosunkiv ta yikh zviazok iz psykhosomatychnymy rozladamy. [Peculiarities of disorders of parent-child relations and their connection with psychosomatic disorders]. *Problemy zahalnoi ta pedahohichnoi psykholohii: zb. nauk. prats In-tu psykholohii im. H. S. Kostiuksa NAPN Ukrainy* / za red. S. D. Maksymenka. T. XV, Ch. 4. K.: HNOZIS, P. 346–356 [in Ukrainian].
9. Tkacheva V. V. (1999) Psihokorrekcionnaya rabota s materyami, vospityvayushimi detej s otkloneniyami v razvitii: praktikum po formirovaniyu adekvatnyh otnoshenij. [Psychocorrectional work with mothers raising children with developmental disabilities]: M.: Gnom-Press. 76 s. [in Russian].
10. Shipshina L. (2003) Kompleksnoe soprovozhdenie detej doskolnogo vozrasta s narusheniyami psihofizicheskogo razvitiya. [Comprehensive support of preschool children with impaired psychophysical development]. M. : GID. 240 s. [in Russian].